

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітнійступінь)

на тему **«Специфічні якості емоційної сфери особистості у студентів з різним типом нарцисичних рис»**

ХАІ.704.760пМ.21О.053.720пМ01КР

Виконав: здобувач (ка) б курсу групи №760пМ

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та

психотерапія»

(найменування)

Грибель О.С.

(прізвище та ініціали здобувача (ки))

Керівник: Гулий Ю.І.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: Фролова Є. В.

(прізвище та ініціали)

Харків – 2021

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
 (код і найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
 (код і найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія
 (найменування)

ЗАТВЕРДЖ

УЮ

Завідувач

кафедри

Ю. І. Гулий

(підпис)

(ініціали та прізвище)

«06» жовтня 2021 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Грибеля Олексія Сергійовича

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи Специфічні якості емоційної сфери особистості у студентів з різним типом нарцисичних рис

керівник кваліфікаційної роботи Гулий Ю.І.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №1733-уч від «29» жовтня 2021 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «10» грудня 2021 р.

3. Вихідні дані до роботи Виявити структурні особливості емоційної сфери студентів в залежності від типу їх нарцисичних рис.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік завдань, які потрібно розв'язати)

- Провести теоретичний аналіз літератури з даної проблеми
- Виявити особливості структури емоційної сфери у студентів з конструктивним типом нарцисичних рис
- Виявити особливості структури емоційної сфери у студентів з деструктивним типом нарцисичних рис

- Виявити особливості структури емоційної сфери у студентів з дефіцитарним типом нарцисичних рис

5. Перелік графічного матеріалу:

Рис. 0

Табл. 7

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	<i>Гулий Ю.І к.псих.н., доц., каф.704</i>	11.10. 21	15.10. 21
2	<i>Гулий Ю.І к.псих.н., доц., каф.704</i>	18.10. 21	23.10. 21
3	<i>Гулий Ю.І к.псих.н., доц., каф.704</i>	15.11. 21	22.11. 21

Нормоконтроль _____ С. В. Кузьміна «10» грудня 2021 р.
(підпис) (ініціали та прізвище)

7. Дата видачі завдання «06» грудня 2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	Примітка
1.	Затвердження теми, мети та завдань дипломної роботи	06.10.21-07.10. 21	
2.	Складання плану роботи	08.10. 20-10.10. 21	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу дипломної роботи	11.10. 21-15.10. 21	
4.	Визначення психодіагностичного інструментарію для проведення практичної частини дослідження . Написання другого розділу дипломної роботи.	18.10. 21-23.10. 21	
5.	Проведення практичної частини дослідження.	24.10. 21-07.11. 21	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	08.11. 21-12.11. 21	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи.	15.11. 21-22.11. 21	
8.	Написання загальних висновків. Оформлення списку використаних літературних джерел, додатку (ків) та змісту.	23.11. 21–24.11. 21	
9.	Передзахист.	25.11.2021	
10.	Внесення коректив до тесту дипломної роботи.	26.11. 21-03.12. 21	
1	Оформлення та підписання відповідної	06.12. 20-08.12. 20	

1.	документації.		
1 2.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	08.12. 21-09.12. 21	
1 3.	Строк подання студентом роботи на кафедру.	10 .12. 21	
1 4.	Захист.	13-14.12. 21	

Здобувач

(підпис)

(ініціали та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи

(підпис)

(ініціали та прізвище)

Реферат

Дипломна робота: 48 с., 7 табл., 0 рис., 26 джерел.

Ключові слова: особистість, нарцисичні риси, тип нарцисичних рис, емоції, емоційна сфера.

Робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, методичного та емпіричного), висновків та списку літератури.

Кваліфікаційна робота магістра присвячена вивченню взаємозв'язку емоцій (емоційної сфери особистості) з такою актуальною проблемою сучасності як нарцисичні риси особистості.

Проведення комплексного дослідження (зміст 1-3 розділів) даної проблематики (на прикладі особистості студентів) дозволяє більш повно з'ясувати способи психокорекційної роботи з емоційними проблемами у індивідів з нарцисичними рисами особистості.

Abstract

Diploma thesis: 48 pages, 7 tab., 0 p., 26 sources.

Key words: personality, narcissistic traits, type of narcissistic traits, emotions, emotional sphere.

The work consists of an introduction, three chapters (theoretical, methodical and empirical), conclusions and a list of references.

The master's qualification work is devoted to the study of the relationship of emotions (emotional sphere of a person) with such an urgent problem of our time as narcissistic personality traits.

Conducting a comprehensive study (contents of 1-3 sections) of this issue (using the example of students' personality) makes it possible to more fully clarify the methods of psychocorrectional work with emotional problems among individuals with narcissistic personality traits.

Реферат

Дипломная работа: 48 с., 7 табл., 0 рис., 26 источника.

Ключевые слова: личность, нарциссические черты, тип нарциссических черт, эмоции, эмоциональная сфера.

Работа состоит из введения, трех разделов (теоретического, методического и эмпирического), выводов и списка литературы.

Квалификационная работа магистра посвящена изучению взаимосвязи эмоций (эмоциональной сферы личности) с такой актуальной проблемой современности как нарциссические черты личности.

Проведение комплексного исследования (содержание 1-3 разделов) данной проблематики (на примере личности студентов) позволяет более полно выяснить способы психокоррекционной работы с эмоциональными проблемами у индивидов с нарциссическими чертами личности.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ НАРЦИСИЗМУ І ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ	5
1.1 Основні поняття емоційної сфери	5
1.2 Структура емоційних процесів	6
1.3 Базові емоції	9
1.4 Емоційні особливості	12
1.5 Основні підходи до вивчення феноменології нарцисизму	15
1.6 Прояви нарцисичних рис	17
1.7 Причини формування нарцисичних рис.....	20
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ.....	21
2.1 Характеристика вибірки.....	21
2.2 Характеристика методів і методик дослідження	22
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЮ СФЕРИ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ ТИПОМ НАРЦИСИЧНИХ РИС.....	26
3.1. Кореляційний аналіз даних тестування студентів.....	26
3.2. Факторний аналіз даних тестування студентів.....	33
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	44

ВСТУП

Зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, призводять до посилення особистісної дезінтеграції, порушень ідентичності, заміні сутності персоною. В даний час феномен нарцисизму є недостатньо чітко визначеним, як в теоретичній, так і в практичній площині наукового пізнання [22].

Існують різні трактовки поняття, причин формування, а також наслідків нарцисизму (К. Абрахам, Х. Кохут, З. Фрейдта ін.). Досить маловивченою є природа взаємозв'язку нарцисичних рис з іншими характеристиками, станами і властивостями особистості (особливо це відноситься до емоційної сфери), що ускладнює психокорекційну роботу з такими клієнтами.

Проведення комплексного дослідження даної проблематики (на прикладі особистості студентів) дозволить більш повно з'ясувати способи психокорекційної роботи з емоційними проблемами у індивідів з нарцисичними рисами особистості.

Об'єкт дослідження – емоційна сфера особистості;

Предмет дослідження – особливості емоційної сфери у студентів з різним типом нарцисичних рис;

Мета дослідження – виявити структурні особливості емоційної сфери студентів в залежності від типу їх нарцисичних рис.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз літератури з даної проблеми.
2. Виявити особливості структури емоційної сфери у студентів з конструктивним типом нарцисичних рис.
3. Виявити особливості структури емоційної сфери у студентів з деструктивним типом нарцисичних рис.
4. Виявити особливості структури емоційної сфери у студентів з дефіцитарним типом нарцисичних рис.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури за темою дослідження.
2. Психологічне тестування, використовувалися наступні методики:
Я – структурний тест (Г. Аммон); Методика «Шкала диференціальних емоцій» (ШДЭ); Тест-анкета: Емоційна спрямованість (Б.В. Додонов); Чотирьохмодальнісний емоційний опитувальник (Л.А. Рабинович); Опитувальник «Основні емоційні риси»(К. Ізард).
3. Методи математичної статистики: за допомогою IBM SPSS Statistics 20 проводився кореляційний, факторний аналізи.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ НАРЦИСИЗМУ І ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ

1.1 Основні поняття емоційної сфери

В процесі пізнання дійсності людина тим чи іншим чином позначає своє ставлення до пізнаваних об'єктів: предметів, людей, ідей, явищ, подій, до своєї власної особистості. Це ставлення виявляється у формі емоцій.

Емоції – особлива сфера психічних явищ, яка у формі безпосередніх переживань відображає суб'єктивну оцінку зовнішньої і внутрішньої ситуації, результатів своєї практичної діяльності з точки зору їх значимості, сприятливості або не сприятливості для життєдіяльності даного суб'єкта. [4].

Емоції володіють рядом функцій.

1. *Сигнальна*. Її сутність полягає в тому, щоб подавати емоційний сигнал як реакцію на той чи інший вплив зовнішнього середовища або внутрішній стан організму. Відчуття дискомфорту або задоволення викликає у людини певні емоції. Ці емоції служать сигналом до дій щодо усунення дискомфорту або сигналом до фіксації джерела задоволення. Наприклад, перебуваючи в малознайомій компанії, людина відчуває незручність. Це служить сигналом зробити які-небудь дії: знайти знайомого, або проявити ініціативу в знайомстві з членами компанії, або просто піти. Приклад позитивного сигналу – людина отримує естетичне задоволення від розглядання картини на виставці. Емоції, що виникли при цьому, служать сигналом зафіксувати у свідомості назву картини, її автора, назва виставкового залу, щоб при бажанні відвідати його ще раз і знову випробувати ті ж емоції.

Емоції мають зовнішні прояви, що виражаються в міміці, рухах. Людина може без слів висловити своє ставлення до об'єкта. З іншого боку, за зовнішніми проявами можна судити про емоції людини. Усмішка – прояв радості, доброзичливості, насуплений вигляд – людина

зосереджена або засмучена і т.п. Так само, по позі, жестам можна розпізнати психоемоційний стан людини [6]. Психологами виявлено цілу «мову» тіла, що дозволяє судити як про миттєві емоції, так і про особливості емоційної сфери особистості в цілому (наприклад, ступінь тривожності, впевненості, відкритості, правдивості тощо).

2. *Регулятивна.* Емоції можуть регулювати функціонування як окремих психічних процесів, так і діяльність людини в цілому. Позитивний емоційний фон підвищує якість діяльності. Тужливий настрій, навпаки. Страх залежно від особливостей особистості може паралізувати людину, або, мобілізувати всі його ресурси на подолання небезпеки [6].

3. *Пізнавальна.* Емоції можуть як стимулювати, так і пригнічувати процес пізнання. Якщо людині цікаво, вона буде охочіше включатися в процес пізнання, ніж якщо об'єкт їй неприємний, викликає огиду або просто нудьгу.

1.2 Структура емоційних процесів

Емоції – особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що відображаються у формі безпосередніх переживань, відчуттів приємного або неприємного ставлення людини до світу і людей, процес і результати його практичної діяльності [2].

У психології емоціями називають процеси, що відображають особисту значимість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини у формі переживань. Найбільш суттєвою рисою емоцій є їх суб'єктивність. Якщо такі психічні процеси, як сприйняття і мислення, дозволяють людині більш або менш об'єктивно відображати навколишній та незалежний від нього світ, то емоції служать для відображення суб'єктивного ставлення людини до самої себе і навколишнього світу. Саме емоції відображають особисту значущість пізнання через натхнення, одержимість, упередженість та інтерес [3].

Структура емоційних процесів істотно відрізняється від структури пізнавальних. До класу емоційвідносяться настрої, почуття, афекти, пристрасті, стреси.

Найбільш потужна емоційна реакція – афект. Він повністю захоплює психіку людини, як би «сплавляючи» головний подразник з усіма суміжними і тим самим, утворюючи узагальнений афектний комплекс, що визначає єдину реакцію на ситуацію в цілому, включаючи супутні асоціації [2].

Отже, афект – це короточасний стан сильного емоційного збудження, що виникає в результаті фрустрації (емоційно важке переживання людиною своєї невдачі, що супроводжується відчуттям безвихідності, краху надій в досягненні певної бажаної мети) або який-небудь інший, сильно діє на психіку причини, зазвичай пов'язаної з незадоволенням дуже важливих для людини потреб [11].

Настрій – емоційний, постійно присутній свідомості, фоновий стан, який захоплює усю поведінку людини, пов'язаний зі слабко вираженими позитивними або негативними емоціями і існує протягом тривалого часу [8].

Почуття – вища, культурно - обумовлена емоція людини, пов'язана з деяким соціальним об'єктом [8].

Пристрасть – сильно виражена захопленість людини ким-небудь або чим-небудь, що супроводжується глибокими емоційними переживаннями, пов'язаними з відповідним об'єктом [8].

Стрес –це вид емоцій, який має дуже важливе значення в житті людини. Це такий стан душевного (емоційного) і поведінкового розладу, пов'язаний з нездатністю людини доцільно і розумно діяти в ситуації, що склалася, яка викликається несподіваною та напруженою ситуацією.

Всі емоційні прояви характеризуються спрямованістю (позитивної або негативної), ступенем напруги і рівнем узагальненості [8].

Спрямованість емоції пов'язана не стільки з результатом діяльності, скільки з тим, наскільки отриманий результат відповідає мотиву діяльності.

Найсильнішою негативною емоцією є страх, який визначається як

очікування і передбачення невдачі при здійсненні дії, яка повинна бути виконана в даних умовах. Повторні невдачі у поєднанні з необхідністю знову і знову повторювати безуспішне дію до страху перед цією дією.

Задоволення, радість, щастя – позитивні емоції. Задоволення зазвичай виникає як результат вже дійства, в той час як радість частіше пов'язана з очікуванням задоволення зростаючої ймовірності задоволення якої-небудь потреби [6].

А. Л. Гройсман зазначає, що емоції — це форма психічного відображення, що стоїть на межі (до змісту пізнаваного) з фізіологічним відображенням і представляє собою своєрідне особистісне ставлення людини до навколишньої дійсності і до самого себе (Формула 1).

Таким чином, не будучи формою пізнання, емоції здійснюють відображення і саморегуляцію, при дії на людину подразників, пов'язаних з його потребами. Цей зв'язок ілюструє П.В. Симонов у вигляді структурної формули:

$$E=f(P, \Delta I), \text{ где} \quad (1)$$

E — емоція, її ступінь, якість і вірогідність задоволення потреби на основі вродженого й онтогенетичного досвіду;

P — сила і якість актуальної потреби;

$I\bar{H}$ — $I\bar{C}=\Delta$;

$I\bar{H}$ — інформація про засоби, прогностично необхідних для задоволення потреби;

$I\bar{C}$ — інформація про існуючі засоби, якими реально володіє людина. [7].

Своєрідність емоцій і почуттів визначається особистісними властивостями, спрямованістю особистості, її мотивами, прагненнями, намірами, індивідуальними психічними властивостями, наприклад, характером і емоційно - вольовими компонентами. Стенічні почуття, наприклад, радість чи гнів, — це почуття сильні, що підвищують

життєдіяльність організму, його психічний тонус. Астенічні почуття (горе, переляк, смуток) призводять до зниження життєдіяльності і енергії [10].

Емоції і почуття людина не лише переживає. Вони мають і зовнішнє, тілесне, оформлення у вигляді міміки (особливостей лицьової мускулатури, положення брів, кутів рота), пантоміміки (жорстко - мімічного контуру особистості), інтонації та вегето - судинних проявів (почервоніння, пітливість, зміни частоти серцевих скорочень, циклу дихання, а також біохімічних змін в організмі — зсуву формули крові, катехол - мінов тощо) [1].

Між емоціями і почуттями існують складні взаємини. Почуття виявляють себе через емоції, а емоції, соціалізуюсь, можуть перетворитися в почуття [14].

1.3 Базові емоції

В даний час немає класифікації емоцій, яку прийняли б всі дослідники поведінки. Одні вчені визнають існування базових емоцій, інші заперечують, вважаючи за краще бачити в емоціях лише функцію перцептивно-когнітивних процесів (Mandler, 1975). Дані автори в більшості своїй вважають, що людина конструє емоції зі свого життєвого досвіду, що емоції є продуктом культури, соціалізації і навчання. На їх думку, людина конструє емоції в необхідній кількості в залежності від потреб ситуації і власних здібностей [13]. Автори, до яких ми будемо звертатися вважають, що говорити про конструювання та про участь у цьому процесі перцептивно - когнітивних процесів можна говорити лише в контексті розгляду афективно - когнітивних структур.

Ми внашій роботі все ж хочемо звернутися до поняття базових емоцій. І розглянути емоційну сферу і з цієї точки зору. Ми звертаємося до даної теорії з метою докладного розгляду провідних емоції у індивідів з нарцисичними рисами.

Ось кілька критеріїв, на основі яких можна визначити, є та чи інша емоція базовій:

1. Базові емоції мають виразні й специфічні нервові субстрати.
2. Базова емоція виявляє себе за допомогою виразної та специфічної конфігурації м'язових рухів особи (міміки).
3. Базова емоція тягне за собою виразне й специфічне переживання, яке усвідомлюється людиною.
4. Базові емоції виникли в результаті еволюційно-біологічних процесів.
5. Базова емоція надає організуюче і мотивуючий вплив на людини, служить його адаптації.

Цим критеріям відповідають емоції інтересу, радості, подиву, печалі, гніву, відрази, презирства і страху. Якщо інтерпретувати мімічні прояви руху очей і голови, то до цього списку можна додати і емоцію сорому. А якщо в якості експресивного компонента розглядати також і пантомимические прояви, то до фундаментальних емоцій можна віднести і таку емоцію, як збентеження (сором'язливість).

Що стосується емоції провини, то її зазвичай відносять до базових емоцій, хоча вона і не має виразного мімічного або пантомимического вираження. Питання про розмежування емоцій сорому, сором'язливості й провини та можливості їх віднесення до фундаментальних емоцій представляє особливу проблему [9].

Дослідники виділяють і ряд інших характеристик, які необхідно враховувати при вирішенні питання про універсальність тієї або іншої емоції (Ekman, 1984). Ці характеристики доповнюють вищезгадані критерії, але ні в якому разі не замінюють і не скасовують їх [9].

Зокрема, деякі дослідники (Chevalier - Skolnikoff, 1973) вказують на те, що способи емоційного вираження свідчать про фундаментальність емоції тільки в тому випадку, якщо простежується їх філогенетичне походження.

Або, кажучи іншими словами, при уважному спостереженні можна побачити схожість в експресивній міміці людини та інших приматів [1].

Є думка, що в користь фундаментальності емоції свідчать такі форми емоційного вираження, які включають в себе виразні зміни тону голосу (частоти коливання голосових зв'язок) або інші індивідуальні акустичні характеристики. Деякі психологи вважають, що кожна емоція має специфічне звукове вираження.

Мімічно базова емоція виявляє себе протягом обмеженого інтервалу часу. У дорослих цей інтервал складає в середньому від 1 до 4 секунд. Мімічні вирази, що тривають менше третини секунди або більше 10 секунд, досить рідкісні, і вихід за межі цього тимчасового діапазону частіше всього свідчить про те, що людина навмисно змальовує емоцію. Якщо мімічний вираз триває кілька хвилин, воно може викликати спазми лицьової мускулатури (Ekman, 1984) [7].

Мімічно базова емоція виявляє себе протягом обмеженого інтервалу часу. У дорослих цей інтервал складає в середньому від 1 до 4 секунд. Мімічні вирази, що тривають менше третини секунди або більше 10 секунд, досить рідкісні, і вихід за межі цього тимчасового діапазону частіше всього свідчить про те, що людина навмисно змальовує емоцію. Якщо мімічний вираз триває кілька хвилин, воно може викликати спазми лицьової мускулатури (Ekman, 1984) [7].

Часовий аспект емоційних проявів має свої характеристики. Будь-яка мімічна реакція має латентний період (інтервал часу від моменту стимуляції до початку видимих проявів реакції), період розгортання (від кінця латентного періоду до досягнення максимального рівня прояву), період кульмінації (під час якого емоційний прояв підтримується на максимальному рівні) і період спаду (від кульмінації до повного згасання). Дані численних досліджень вказують на те, що, оцінивши одну або кілька тимчасових характеристик, можна відрізнити щирі емоції від фальшивої, награної емоції, оскільки ці характеристики варіюються в залежності від ряду умов,

таких як сила стимулу, його стресовий значення для індивіда, актуальність тих чи інших драйвів (голод, втома тощо) і біологічна схильність [5]. Слід враховувати індивідуальні відмінності в рівні емоційних порогів, а також мати на увазі, що голод або втома змінюють індивідуальний поріг тієї чи іншої емоції. Так, наприклад, голодну людину розсердити легше, ніж сити.

Причини виникнення базової емоції, як правило, універсальні. Загроза реальної небезпеки викликає страх у представників різних культур. Однак, що для японця добре - наприклад, він буде пишатися сирою рибою на обідньому столі, то для європейця, не знайомого з японськими звичаями і кухнею, послужить джерелом зовсім інших емоцій.

Емоційні прояви мають і деякі інші характеристики, які, однак, не мають визначального значення для віднесення емоції в розряд базових. До розряду таких характеристик відноситься інтенсивність. Грунтуючись на інтенсивності емоційного прояву, можна судити про інтенсивність переживання. Іншою характеристикою емоційних проявів є їх контрольованість [4]. У процесі соціалізації людина навчається стримувати, придушувати деякі форми емоційного реагування. Зрозуміло, при певних умовах, наприклад, у разі раптової загрози, великої небезпеки, буває вкрай важко стримати або придушити відповідну емоційну реакцію. Втім, незалежно від обставин, є такі емоційні прояви, які майже не піддаються контролю.

1.4 Емоційні особливості

В емоційній сфері між людьми виявляються особливо яскраві індивідуальні розходження. Всі особливості особистості, її характеру та інтелекту, її інтересів і відносин до інших людей проявляються і відсвічують у спектрі емоцій і почуттів.

Основні розходження в емоційній сфері особистості пов'язані з різницею у змісті людських почуттів, в тому, на що, на які об'єкти вони спрямовуються і

яке відношення до них людини вони виражають. У почуттях людини, у формі безпосереднього переживання виражаються всі установки людини, включаючи і світоглядні, ідеологічні, всі його відношення до світу і передусім до інших людей [12]. Якщо говорити про різні рівні почуттів у сенсі їх цінності, про почуття вищих і нижчих, то виходить при цьому слід з ідеологічної цінності того змісту, який те чи інше почуття висловлює. Гнів може бути благородний і любов презренна в залежності від того, на кого або на що вони направляються.

Далі, типові розходження емоційних особливостей особистості можуть виявлятися:

- 1) у сильною або слабкою емоційної збудливості;
- 2) в більшій чи меншій емоційній стійкості.

Ці відмінності в емоційній збудливості та стабільності суттєво характеризують темперамент людини. Є люди, які легко загоряються та швидко гаснуть, є люди, у яких не відразу можна розпалити почуття, але, запалитися, вони не скоро охолонуть. Далі можна розрізняти:

- 3) силу, або інтенсивність, почуття і його глибину [11].

Почуття сильне в смислі інтенсивності або стрімкості, з якою воно захоплює людину, може бути неглибоким. Цим захоплення відрізняється від кохання. Любов відмінна від захоплення, в першу чергу, не інтенсивністю почуття, а його глибиною, тобто не тим, як стрімко воно проривається в дію, а тим, як воно глибоко проникає в особистість. Глибина проникнення почуття визначається тим, настільки суттєво для даної особистості дане почуття і та сфера, з якою воно пов'язано. Істотну роль грає, далі, і широта поширення почуття. Вона визначається тим, як широкі і різноманітні ті сфери особистості, з якими воно сплелося. Від цього значною мірою залежить міцність почуття [12].

Розвиток емоцій нерозривно пов'язане з розвитком особистості в цілому. Емоції і почуття, які з'являються у людини на певній стадії його розвитку, не обов'язково є, хоч і ускладненим досвідом, але все ж продовженням його

емоцій на попередній стадії. Емоції не розвиваються самі по собі. Вони не мають власної історії; змінюються установки особистості, її ставлення до світу, що складається в діяльності і відбивається у свідомості, і разом з ними перетворюються емоції. Емоції не розвиваються в замкнутому ряду. Почуття, специфічні для одного періоду, не перебувають у нерозривному зв'язку з почуттями попереднього періоду. Нові почуття з'являються замість старих, що вже віджили. Коли певна епоха в житті людини відходить у минуле і на зміну їй приходить нова, то разом з тим одна система емоцій змінюється іншою. У розвитку емоційної життя є, звичайно, відома спадкоємність. Але перехід від почуття одного періоду до почуттів подальшого опосередкований всім розвитком особистості [3].

У свою чергу одне почуття, що стало особливо значним переживанням для даної особистості, може визначити, яким буде новий період в житті і накласти на весь її вигляд новий відбиток.

Формування та реадaptaція емоцій відбувається переважно в результаті включення людини в нову практику, яка змінює її основні настанови, загальну спрямованість особистості. Істотне значення має при цьому не сама діяльність, а нове усвідомлення поставлених перед людиною завдань і цілей. Істотне значення у вихованні емоцій має також відбуватися в процесі розумового, морального і естетичного виховання підвищення загального рівня розвитку та його широта.

Якщо прагнення «придушувати» або викорінювати емоції в корені невірне, то вміння регулювати їх прояви необхідно. Бажано, щоб діяльність, спрямована на вирішення поставлених перед нами завдань, була емоційна, мобілізувала нашу енергію, але емоції не повинні перетворюватися в основний регулятор нашої діяльності. Визнання їх основним регулятором в кінцевому рахунку виявляється більш або менш витонченою формою старої гедонической теорії, згідно з якою вищий закон, що визначає людську поведінку, зводиться до того, що людина завжди прагне до задоволення або не задоволення, до приємного і уникає неприємного. Це твердження не

відповідає не лише елітарною моралі, але і фактами дійсності. Емоційні фактори можуть бути одним из мотивов поведінки, але питання про регулювання людської діяльності в цілому не вирішується одними емоціями [8].

1.5 Основні підходи до вивчення феноменології нарцисизму

Феномен нарцисизму до цих пір не має однозначного визначення, причин виникнення, а також моделей розвитку, саме цей факт заважає і утрудняє всяке обговорення даного явища. Якщо звернутися безпосередньо до терміну нарцисизму, то він також трактується в різних сенсах. Вперше термін нарцисизм був введений в наукову літературу англійським ученим Х. Еллісом, який в своїй роботі «Аутоеротизм: психологічне дослідження» (1898) описав одну з форм збоченої поведінки. Потім в психоаналізі З. Фрейд використовував даний термін в 1910 році, за допомогою якого описав специфічну поведінку лібідіозних процесів, направлених на власне Я, а не на інші сексуальні об'єкти.[15].

Давайте звернемося до визначення нарцисизму в психоаналітичній школі. Представники даного напрямку використовують термін «нарцисизм» трояко: 1. нарцисизм як явище: видима відсутність інтересу до інших у поєднанні із зацикленістю на собі.

2. використовується для опису природженої тенденції в особі, яка перешкоджає стосункам поза межами самості.

3. використовується для позначення особливої групи випадків особової дисфункціональності, званих нарцисичеськими розладами.

У даній роботі під типом нарцисичної організації особистості розглядається комплекс нарцисичних рис, особливо загострених і яскраво виражених в структурі особистості, але дані риси є особливістю особистості, а не особовою дисфункцією. У основі даної роботи лежить праця Гюнтера

Аммона, представника психоаналітичного напрямку, який є автором особового опитувальника «Я – структурний тест». Г. Аммон розмежував нарциссичеські межі на декілька типів: конструктивний, деструктивний, дифіцитарний, тобто недоразвинений. У нашій роботі ми хотіли перевірити гіпотезу про те, чи змінюється структура і форми прояву агресії, за наявності різних нарцисических рис і яким чином.

Поняття нарцисизму кляйніанськими авторами (Р. Розенфельда, Х. Сигал і ін.) уявлено, як система захит від деструктивності і інстинкту смерті. Сам нарцисизм розуміється як сила, що протистоїть життю і об'єктивним стосункам. Тут мається на увазі, то що в нарцисическій особистості присутні об'єкти, які протівопостоят всяким позитивним, допомагаючим особистості вибудовувати здорові стосунки з собою і іншими. [6]. У цьому сенсі вони «карають» особу за спробу встановлення близьких стосунків, побудованих на любові і прийнятті.

Поняття нарцисизму з точки зору селф - психології Х. Кохута:

Хайнц Кохут розглядав нарцисизм, тобто любов направлену на себе і любов до зовнішнього об'єкту, не як елементи однієї цілісної структури, а як дві різні лінії розвитку особи, проходящие і пронизливі все життя індивіда, кожену зі своїми характерними рисами і відхиленнями. Він підкреслював здорову сторону даного явища, відносячи її до сфери позитивного нарцисизму, що конструктивно впливає на психічне здоров'я особи, наприклад: обожнювання дитини батьками, захоплення дитинисобою і світом, надії, прагнення, ідеали, амбіції. [12].

Поняття нарцисизму з точки зору динамічної психіатрії:

У концепції динамічної психіатрії нарцисизм розглядається як одна з центральних Я-функцій, що спочатку виконує конструктивну роль, як регулювальник процесів обміну між тим, що відособляється Я і соціумом, а також що представляє вихідний потенціал розвитку індивіда, на основі якого відбувається формування інших інтрапсихических утворень. Тому формування

нарцисизму розглядається як необхідний етап особового розвитку. В той же час, залежно від неусвідомлюваної групової динаміки первинного симбіозу (ключовими є несвідомі «поведінкові програми» матері або первинного найближчого оточення, імпрітіруєміє і інтеріорізіруєміє дитиною) нарцисизм може набувати деструктивні або дефіцитарніє риси, згс дезадаптують або блокують «Я» особи, що розвивається.

1.6 Прояви нарцисических рис

Нарцисичні риси, формуючись в особистості людини накладають деяку специфіку у сприйнятті себе і навколишньої дійсності, напрацювання певного життєвого досвіду, його інтерпретації, формуванні поведінкових патернів. Все це безперечно впливає на всю особистість в цілому, на її цілісність [18].

Їх досвіду, мабуть, найкраще відповідає дефіцитарная модель: у внутрішньому житті таких людей бракує чогось, цілісності та безпереривності почуття власного Я і надана йому цінність представляють для них фундаментальну проблему. Стурбовані тим, як вони сприймаються іншими, нарцисичні організовані люди відчувають глибинне відчуття, що вони обмануті і не подобаються. Вони можуть безупинно міркувати про видимі переваги – красу, славу, багатство, – але не про більш прихованих аспектах своєї ідентичності і цілісності. Загальним для нарцисичних особистостей є те що вони по-різному виявляють себе, є притаманне їм відчуття або страх, що вони «не підходять», почуття сорому, слабкості і свого низького стану [21].

1. Засоби збереження свого Я

Нарцисичні риси в особистості можуть використовувати цілий спектр захисту, але найбільш фундаментально вони залежать від ідеалізації та знецінення. Ці захисти комплементарні в тому сенсі, що при ідеалізуванні власного Я, значення і роль інших людей знецінюються, і навпаки.

Самоідеалізація може здійснюватися у формі відвертого самовихвалювання, навіть якщо захоплюється своїми вчинками людина вірить в ідеалізовану версію самого себе. Ідеалізація відіграє важливу роль у відносинах з людьми, особливо у відносинах з матір'ю та її заступниками [20].

Спорідненою захисної позицією, якою користуються нарцисично мотивовані люди, вважається перфекціонізм [22]. Вони самі ставлять перед собою нереальні ідеали і поважають себе за те, що досягають їх (грандіозний результат), або в разі провалу відчують себе непоправно дефектними, а не людьми з притаманними їм слабкостями. Вимога досконалості виражається в постійній критиці себе самого або інших (в залежності від того, проектується чи знецінене Я), а також нездатність отримувати задоволення при всій суперечливості людського існування.

2. Особливості міжособистісних взаємин

Взаємовідносини між особистістю, в структурі якої притаманні нарцисичні риси та іншими людьми перевантажені з нарцисичного боку проблемою самоповаги. Найбільш сумною ціною нарцисичної орієнтації є нерозвинена здатність до любові. Індивід потребує зовнішнього підтвердження, щоб відчувати внутрішню відповідність. Однак при цьому інші люди використовуються як функція для підтримки самооцінки, а не сприймаються як окремі особистості [24].

Стрижневою рисою є перебільшене почуття власної значущості. Клієнти не допускають, що можуть бути об'єктами для критики, або байдуже її заперечують, або легко приходять від неї в лютю. У них завищені домагання, бажання слави і багатства. Зневажливе ставлення до потреб оточуючих і часта відмова від дотримання норм людського гуртожитку заради власних потреб робить їх міжособистісні контакти крихкими. Заздрість поширюється не тільки на оточуючих, які досягли соціального успіху, але і на тих, хто живе простим, але насиченим життям. Симпатія до

інших зазвичай лише симулюється в маніпулятивних егоцентричних цілях (Попов, Вид, 2000).

3. Самооцінка

Нарцисичні особистості характеризуються посиленням почуттям власної важливості і величі, сприймають себе як особливих і унікальних, вважають, що займають виняткове місце, яке робить їх вище маси звичайних людей. Вони бачать себе як найкращих і мають особливі права на розташування і хороше ставлення оточуючих, немов, вони стоять вище загальноприйнятих правил [17]. Ці особи впевнені у власній значущості, правоті, схильні перебільшувати свої знання і досягнення.

У таких особистостей досить тендітна самооцінка, вона постійно відчуває коливання по всій можливій амплітуді від нуля до нескінченності, з-за цього вони схильні до депресії. Образ, який вони демонструють зовнішнього світу служить для самозаспокоєння, отримання спокою і впевненості в собі. Вони схильні постійно кидатися від самозвеличування до самознищення [25].

На перший погляд ці люди залежні від успіхів, педантичні, володіють високим почуттям власної значущості, гордістю, часто надмірною вимогливістю, вони зосереджені на собі. Але при цьому вони постійно чутливі до сорому і до приниження, часто схильні до іпохондрії (розглядання своїх можливих захворювань під збільшувальним склом») і психосоматики (захворювання тіла, викликані психічними проблемами). При пробоях їх психологічних захистів вони можуть відчути нікчемність, самообесценювання, ізоляцію, інертність, депресію. А при цьому глибоко в душі вони відчувають порожнечу, нікчемність, паніку з ослабленням і дробленням своєї особистості [26]. На архаїчному (на базовому рівні) нарцисичні особистості жадають нового зближення, злиття. Вони відчувають на несвідомому рівні лють і біль від відсутності вгадування і розуміння їх бажань глибокого рівня.

1.7 Причини формування нарцисичних рис

Останнім часом кількість осіб з нарцисичними рисами у світі, різко збільшилася.

Можливо, це пов'язано з тим, що згідно з однією з теорій, поширення нарцисизму різко розширюється після великих негараздів, катаклізмів на певній території. Проблеми, в які була втягнута наша країна за останні десятиліття, можуть вразити уяву [15].

Інші теорії говорять про можливе спадкування цього розладу. Це можуть підтверджувати дані про кореляцію гормонального рівня (наприклад, тестостерону), низки ферментів і нейротрансмітерів (речовин, що допомагають передавати сигнали від однієї клітини мозку до іншої), з окремими рисами нарцисичного типу особистості [18].

Однозначно позначаються проблеми раннього дитячого розвитку, наприклад, коли дитина не отримує достатньої уваги від близького дорослого. Часто батьки хочуть від дитини, що б він був таким, яким його хочуть бачити самі батьки, відкидаючи властиві йому особисті риси, не звертаючи уваги на його потреби. Дитину хвалять, люблять тільки за його успіхи і знецінюють його особистість за промахи і невдачі. Поступово у дитини формується так звана нарцисична травма. Його надмірно роздуте сприйняття себе, як спосіб відображення навколишньої дійсності, як спосіб знайти любов, показуючи себе великим і грандіозним. Але любов знайти в такому стані неможливо. Адже любити будуть не людину, а його оболонку [23].

Можливо також, що вплив більш пізнього розвитку, наприклад, люди, які багато досягли у житті самостійно, часто набувають нарцисичних рис [16].

РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Характеристика вибірки

Вибірка складалася з 180 осіб. Суб'єктами психологічного дослідження виступили 60 осіб. Для вирішення поставлених завдань в якості учасників дослідження були відібрані дівчата і юнаки у віці від 17 до 23 років, студенти Національного аерокосмічного університету ім. М. Е. Жуковського «ХАІ». Середній вік 19,5. Вибірку склали студенти з повних і неповних сімей, з різною структурою сім'ї. Всі соматично здорові.

З допомогою ISTA вони були розділені на 3 групи по 20 чоловік, в залежності від типу переважаючих рис нарцисизму в структурі особистості (конструктивний, деструктивний, дефіцитарний).

Опис вибірки

Таблиця 2.1

Пол		Вік			Сруктура сім'ї		Проф. діяльніс.	Соматич. здоров'я	Курс і спеціальність			
Дівчата	Юнаки	17-18	19-20	21-23	Повна	Не повна	Студенти	Здорові	2 курс факультет	2 курс факультет	3 курс факультет	3 курс факультет
35	25	7	35	18	47	13	60	60	18	6	14	22

2.2 Характеристика методів і методик дослідження

Для проведення практичної частини були підбрані ряд методів і методик, що відповідають цілям роботи.

В якості методів збору первинних даних нами використовувалися: анкетування, психодіагностичний методи.

Для дослідження феномену нарцисизму в структурі особи кожного учасника дослідження застосовувалася наступна методика:

1. Я - структурний тест (ISTA) (Гюнтер Аммон)

В даній методиці ми використовували шкалу нарцисизму, яка у свою чергу підрозділяється на 3 види нарцисизму (конструктивний, деструктивний, діфіцитарний). Я-функція нарцисизму визначає відношення людини до себе самого. Вона є вирішальною для відчуття власної цінності людини, тобто того, з яким уявленням про себе самого і навколишньому світі він спілкується, працює і вирішує життєві завдання. Це бачення себе стосується як загального уявлення про цінність цілісної особи, так і окремих її компонентів — тіла, поведінки, думок і відчуттів.

Нарцисизм є первинно конструктивною базисною потребою людини, результатом інтерналізації специфічного досвіду стосунків з іншими людьми. Лише негативний досвід, що набуває в родинній і подальших значимих групах, трансформує нарцисизм, додаючи йому патологічне, тобто деструктивні або дефіцитарні якості. Діти з таких сімей рятуються втечею в замкнутий світ власних переживань і сприйнять, які не можна повідомити іншим і розділити з іншими. І на пізніших етапах завдяки інтерналізованій динаміці первинної групи при кожному зіткненні з реальністю міжособових стосунків вона сприймається загрозливою, наближаючись до паранояльної. Я-функція нарцисизму залежно від вираженості і якості наданої отчуючим уваги і теплоти,

інакше соціальної енергії, яка регулює здатність людини брати участь в соціально-енергетичних процесах.

Конструктивний нарцисизм - позитивне уявлення про себе, як відчуття достатньої значущості своєї особи для себе і інших людей є кардинальною потребою кожної людини і невід'ємною складовою частиною ідентичності власної особистості. Під конструктивним нарцисизмом розуміється здібність до позитивного сприйняття функцій власного «Я» і їх використанню для встановлення конструктивних міжособових стосунків. Цьому супроводить позитивне сприйняття власного тіла, своїх інтересів і ідей.

Деструктивний нарцисизм - вторинна і реактивна трансформація первинного конструктивного нарцисизму. Ця трансформація відбувається на етапі раннього дитячого симбіозу, в якому дитя залежить від життєво необхідної любові і турботи навколишньої батьківської групи. Ця групова динаміка визначає, які свої потреби дитині дозволяється сприймати, розвивати і диференціювати, а які — ні.

Дифіцитарний нарцисизм - з психогенетичної точки є патологічний розвиток деструктивно-нарциссичеської динаміки. Ці люди мають в історії свого розвитку лише рудиментарні можливості формування здорового відчуття власної цінності, в основі вони мають лише мінімальне співвідношення себе з самим собою.

Для дослідження специфіки прояву структури емоційної сфери використовувалися наступні методики:

2. Методика «Шкала диференціальних емоцій» (К. Ізард)

Шкала диференціальних емоцій (ШДЭ) - інструмент самозвіту, створений для оцінки вираження індивідом фундаментальних емоцій або комплексів емоцій, а також діагностики самопочуття випробуваного. Вона являє собою список загальних визначень, які в той же час стандартизовані і переводять

індивідуальний опис емоційного переживання в окремі категорії емоцій. За допомогою цієї шкали можна оцінювати цілий ряд емоцій людини.

3. Тест-анкета: Емоційна спрямованість (Б. В. Додонов)

Призначення тесту: виявлення емоційної спрямованості випробовуваних.

Шкали: емоції - альтруїстичні, комунікативні, глорические, практические, пугнические, романтичні, акизитивные, гедоністичні, гностичні, естетичні.

Для класифікації емоцій Б. В. Додонов вибирає напівемпіричний, за його висловом, шлях, при якому він йшов не від потреб до емоцій, а від попередньо зібраного величезного сирого матеріалу про «цінних» переживання «просвічує» крізь них кореспондентним потребам, покладеним в кінці кінців в основу класифікації. У цій класифікації використовуються тільки ті «мовні моделі», які обов'язково передають специфічний компонент емоції, її забарвленість «колір» певної потреби.

Б. В. Додонов виділяє 10 видів таких емоцій.

4. Четырехмодальностный емоційний запитальник (Л. А. Рабинович)

Ця методика являє собою опитувальник, що включає 46 питань, на які випробувані можуть дати чотири варіанти відповідей: «безумовно, так», «мабуть, так», «мабуть, ні» і «безумовно, ні». За перший відповідь випробуваний одержував 4 бали, за друге - 3 бали, за третій - 1 бал і за четвертий - 0 балів. До кожної емоції (радості, гніву, страху, печалі) ставляться по 12 питань - 2 питання є одночасно прямими для однієї модальності (радості або печалі) і зворотними для іншої.

Питання цієї методики допомагають виявляти не власне емоції, а настрої, оптимізм чи песимізм, агресивність та інші характеристики особистості, що, власне, було зумовлено метою створення цього запитальника: виявити стійкі емоційні переживання обстежуваних. Тому дану методику в значній мірі можна розглядати не як виявлення в чистому

вигляді пережитих емоцій (радості, гніву, страху та печалі), а як схильність суб'єкта до оптимістичності або песимістичності, до позитивного або негативного емоційного фону.

5. Опитувальник "Основні емоційні риси" (К. Ізард)

Даний опитувальник спрямований на виявлення провідних, фундаментальних переживань (емоцій) людини.

Шкали: емоційна збудливість; інтерес-збудження; радість; подив; горе, страждання; відраза; гнів, лють; презирство, зневагу; страх, сором, сором'язливість; провина, каяття; співчуття, співчуття.

Опитувальник включає в себе 36 питань. Відповідаючи на питання, необхідно вказати цифру, відповідну відповіді: 3 – так; 2 - скоріше так, ніж ні; 1 - скоріше ні, ніж так; 0 – ні.

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

3.1 Кореляційний аналіз даних тестування студентів

Користуючись програмою SPSS, для виявлення можливих зв'язків між шкалами, за допомогою рангової кореляції Спірмена, були створені кореляційні матриці з результатами взаємозв'язків різних проявів емоційної сфери у індивідів з різними рисами нарцисизму у структурі особи (таблиця. 3.1; 3.2; 3.3).

Таблиця 3.1

Значимі зв'язки з кореляційної матриці № 1 (група індивідів, в яких були яскраво виражені конструктивні риси нарцисизму).

Методика «Шкала диференціальних емоцій»						
Шкали	Інтерес	Огида	Радість	Презирств о	Страх	Горе
Конструктивний нарцисизм	,386** ,002 60	-,751** ,000 60	,610** ,000 60	-,751** ,000 60	-,893** ,000 60	-,337** ,009 60
	Сором	Гнів	Провина			
	-,751** ,000 60	-,926** ,000 60	-,751** ,000 60			
Тест-анкета: Емоційна спрямованість						
Шкали	Романти- чні	Акізі- тивні	Пракси- чні	Глоричні	Альтруїс- тичні	Гности- чні
Конструк- тивний	,985** ,000 60	-,316* ,014 60	-,751** ,000 60	-,612** ,000 60	,812** ,000 60	-,337** ,009 60

** - кореляція значима на рівні 0.01;

* - кореляція значима на рівні 0.05;

Згідно з таблицею критичних значень вибіркового коефіцієнта кореляції рангів зв'язок достовірний, якщо $p = 0,05$ і тим більш достовірний, якщо $p = 0,01$.

Первинна обробка кореляційних даних, в групі індивідів з конструктивними рисами нарцисизму:

- Шкала «Конструктивний нарцисизм» позитивно корелює з шкалою «Інтерес» та шкалою «Радість»;
- Шкала «Огида», «Презирство», «Страх», «Горе», «Сором», «Гнів» та «Відчуття провини», негативно корелює з шкалою «Конструктивний нарцисизм»;
- Шкала «Конструктивний нарцисизм» позитивно взаємозв'язана з шкалами «Романтичні емоції», «Альтруїстичні емоції» та «Комунікативні емоції»;
- Шкала «Конструктивний нарцисизм» негативно корелює з шкалами «Акзизитивні емоції», «Праксичні емоції», «Глоричні емоції», «Гностичні емоції» та «Пугничні емоції»;
- Шкала «Радість» та шкала «Гнів» позитивно пов'язані з шкалою «Конструктивний нарцисизм»;
- Шкала «Страх» та «Сум» негативно корелюють з шкалою «Конструктивний нарцисизм»;
- Шкала «Конструктивний нарцисизм» позитивно взаємозв'язана з шкалами «Загальна емоційна збудливість», «Інтерес», «Радість», «Здивування», «Співчуття»;
- Шкала «Конструктивний нарцисизм» негативно взаємозв'язана з шкалами «Страждання», «Огида», «Презирство», «Страх», «Сором», «Відчуття провини».

Таблиця 3.2

Значимі зв'язки з кореляційної матриці № 2 (група індивідів, в яких були яскраво виражені деструктивні риси нарцисизму).

Методика «Шкала диференціальних емоцій»						
Шкали	Інтерес	Огида	Презирст- во	Здивува ння	Страх	Горе
Деструктивний нарцисизм	,321*	,890**	,890**	,405**	,936**	,838**
	,012	,000	,000	,001	,000	,000
	60	60	60	60	60	60
	Сором	Гнів	Провина			
Деструктивний нарцисизм	,890**	,485**	,890**			
	,000	,000	,000			
	60	60	60			
Тест-анкета: Емоційна спрямованість.						
Шкали	Роман- тичні	Акзівтив- ні	Праксичні	Глорич- ні	Гедоничні	Альтруї стичні
Деструктивний нарцисизм	-,726**	-,331**	,890**	,949**	,642**	-,740**
	,000	,010	,000	,000	,000	,000
	60	60	60	60	60	60
	Гностич- ні	Комуник ативні	Естетичні			
Деструктивний нарцисизм	,838**	-,740**	-,485**			
	,000	,000	,000			
	60	60	60			
Четырехмодальністний емоційний опитувач						
Шкалы	Фон настрою: радість	Фон настрою: гнів	Фон настрою: страх			

Закінчення табл.3.2

	-,726** ,000 60	,321* ,012 60	,772** ,000 60			
Опитувальник "Основні емоційні риси"						
Шкали	Эм. Збуд.	Інтерес	Здивуван- ня	Стражда ня	Огида	Гнів
Деструктивний нарцисизм	-,949** ,000 60	-,726** ,000 60	-,507** ,000 60	,772** ,000 60	,270* ,037 60	-,307* ,017 60
	Презирст во	Сором	Провина	Співчут тя		
	,485** ,000 60	,993** ,000 60	,726** ,000 60	,331** ,010 60		

** - кореляція значима на рівні 0.01;

* - кореляція значима на рівні 0.05;

Згідно з таблицею критичних значень вибіркового коефіцієнта кореляції рангів зв'язок достовірний, якщо $p = 0,05$ і тим більш достовірний, якщо $p = 0,01$.

Первинна обробка кореляційних даних, в групі індивідів з деструктивними рисами нарцисизму:

- Шкала «Деструктивний нарцисизм» позитивно взаємозв'язана з шкалами «Інтерес», «Огида», «Презирство», «Здивування», «Страх», «Горе», «Сором», «Гнів», «Відчуття провини»;
- Шкали «Праксичні емоції», «Глоричні емоції», «Гедоничні емоції» та «Гностичні емоції» позитивно корелюють з шкалою «Деструктивний нарцисизм»;
- Шкали «Романтичні емоції», «Акзітивні емоції», «Альтруїстичні емоції», «Комунікативні емоції» та «Естетичні емоції» негативно корелюють з шкалою «Деструктивний нарцисизм»;
- Шкала «Деструктивний нарцисизм» негативно корелює з шкалою «Радість»;
- Шкала «Деструктивний нарцисизм» пов'язана з шкалами «Гнів» та «Страх»;
- Шкала «Деструктивний нарцисизм» негативно корелює з шкалами «Загальна емоційна збудженість», «Інтерес», «Здивування», «Гнів» та «Страх».

- Шкали «Страждання», «Огида», «Презирство», «Сором», «Відчуття провини» та «Співчуття» позитивно взаємозв'язані з шкалою «Деструктивний нарцисизм».

Таблиця 3.3

Значимі зв'язки зкореляційної матриці № 3 (група індивідів, в яких були яскраво виражені дефіцитарні риси нарцисизму).

Методика «Шкала диференціальних емоцій»						
Шкали	Інтерес	Радість	Здивування	Горе	Гнів	
	-,949**	-,833**	-,500**	-,500**	,500**	
	,000	,000	,000	,000	,000	
	60	60	60	60	60	
Тест-анкета: Емоційна спрямованість.						
Шкали	Романтичні	Акзизитивні	Глоричні	Гедоничні	Альтруїстичні	Гностичні
Дефіцитарний нарцисизм	-,316*	1,000**	-,316*	-,632**	-,316*	-,500**
	,014	.	,014	,000	,014	,000
	60	60	60	60	60	60
	Пугничні	Комунікативні	Естетичні			
	,632**	-,316*	,833**			
	,000	,014	,000			
	60	60	60			

Четырехмодальністний емоційний опитувач						
Шкали	Фон настрою: радість	Фон настрою: гнів	Фон настрою: страх	Фон настрою: сум		
	-,316*	-,949**	,333**	,632**		
	,014	,000	,009	,000		
	60	60	60	60		
Опитувальник "Основні емоційні риси"						
Шкали	Эм. Збуд.	Інтерес	Радість	Здивуван- ня	Страждання	Сором
Дефіцитарний нарцисизм	,316*	-,316*	-,833**	-,500**	,333**	-,333**
	,014	,014	,000	,000	,009	,009
	60	60	60	60	60	60
	Огида	Гнів	Презирство	Страх	Провина	Співчуття
	,816**	,949**	,500**	,833**	,316*	-1,000**
	,000	,000	,000	,000	,014	.
	60	60	60	60	60	60

** - кореляція значима на рівні 0.01;

* - кореляція значима на рівні 0.05;

Згідно з таблицею критичних значень вибіркового коефіцієнта кореляції рангів зв'язок достовірний, якщо $p = 0,05$ і тим більш достовірний, якщо $p = 0,01$.

Первинна обробка кореляційних даних, в групі індивідів з дефіцитарними рисами нарцисизму:

- Шкала «Дефіцитарний нарцисизм» знаходиться у негативній кореляції з шкалами «Інтерес», «Радість», «Здивування», «Горе»;
- Шкала «Гнів» позитивно пов'язана з шкалою «Дефіцитарний нарцисизм»;
- Шкала «Дефіцитарний нарцисизм» позитивно корелює з шкалами «Пугнічні емоції» та «Естетичні емоції»;
- Шкали «Романтичні емоції», «Акзітивні емоції», «Глоричні емоції», «Гедоничні емоції», «Альтруїстичні емоції», «Гностичні емоції» та «Комунікативні емоції» позитивно пов'язані з шкалою «Дефіцитарний нарцисизм»;
- Шкали «Радість» та «Гнів» негативно корелюють з шкалою «Дефіцитарний нарцисизм»;
- Шкали «Страх» та «Сум» позитивно корелюють з шкалою «Дефіцитарний нарцисизм»;
- Шкала «Дефіцитарний нарцисизм» позитивно корелює з шкалами «Загальна емоційна збудженність», «Страждання», «Огида», «Гнів», «Презирство», «Страх», «Відчуття провини»;
- Шкали «Інтерес», «Радість», «Здивування», «Сором» та «Співчуття» негативно корелюють з шкалою «Дефіцитарний нарцисизм».

3.2. Факторний аналіз даних тестування студентів

З метою визначення структурних взаємозв'язків різних проявів емоційної сфери з різним типом нарцисичних рис особистості був

проведений факторний аналіз. Отримані результати представлені в таблиці. 3.4; 3.5; 3.6.

Таблиця 3.4

Матриця повернених компонентів № 1 (група індивідів, в яких були яскраво виражені конструктивні риси нарцисизму).

Матриця повернутих компонент ^а			
	Компонента		
	1	2	3
Конструктивний нарцисизм	-,505	-,821	-
Інтерес	,582	-,634	-,510
Огида	,872	-	-
Радість	-	-,803	-,550
Презирство	,941	-	-
Здивування	,660	-,734	-
Страх	,817	,574	-
Горе	,852	-	-,522
Сором	,897	-	-
Гнів	-	,986	-
Відчуття провини	,897	-	-
Романтичні	-	-,839	-
Аквізитивні	-	,584	,809
Праксичні	,945	-	-
Глоричні	,876	-	-
Гедоничні	,902	-	-
Альтруїстичні	-,847	-	-
Гностичні	,976	-	-
Пугничні	-	,949	-
Комунікативні	-,826	-,533	-
Естетичні	-	-	,937
Фон настрою: радість	-	-,933	-
Фон настрою: гнів	,690	-	-,720
Фон настрою: страх	-	,619	-
Фон настрою: сум	-	-	,919
Емоц.збудженність	-,983	-	-
Інтерес2	-	-,862	-
Радість2	-	-	-,939
Здивування2	-,813	-	-,581
Сиражданя	-	,686	,542

Закінчення таблиці 3.4

Огида	-	,638	,739
Гнів	-	-	,951
Презирство ²	-	,820	,533
Тревожність	-	,702	,706
Сором'язливість	,873	-	-
Відчуття провини	-	,839	-
Співчуття	-	-,570	-,821

Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.

Метод вращення: Варимакс с нормалізацією Кайзера.

а. Вращение сошло за 5 ітерацій.

Первинна обробка повернених компонентів, в групі індивідів з яскраво вираженими конструктивними межами в структурі особи:

- Чинник 1 (41,765 %):емоційна збудженість (-983), гностичні емоції (976),праксичні емоції (945), презирство (941), гедоничні емоції (902), сором (897), відчуття провини (897),глоричні емоції (876), сором (873),огида (872), горе (852),альтруїстичні емоції (-847), комунікативні емоції (-826),страх (817),здивування (-813), гнівливий фон настрою (690), здивування (660),інтерес (582), конструктивний нарцисизм (-505).

Комплекс взаємопов'язаних показників «Гностичні емоції», «Праксичні емоції», «Презирство», «Гедоничні емоції», «Сором, «Відчуття провини», «Глоричні емоції»,«Сором'язливість», «Огида», «Горе», «Страх»,«Гнівливий фон настрою», «Здивування»,«Інтерес», протиставляється наступним шкалам «Емоційна збудженість»,«Альтруїстичні емоції», «Комунікативні емоції», «Здивування», «Конструктивний нарцисизм».

- Чинник 2 (% 32,522):гнів (986), пугничні емоції (949), радістний фон настрою (-933), інтерес (-862), романтичні емоції (-839),відчуття провини (839), конструктивний нарцисизм (-821), презирство (820), радість (-803),

здивування (-734), тривожність (702), страждання (686), огида (638), інтерес (-634), провідна емоція фону настрою: страх (619), акізітивні емоції (584), страх (574), співчуття (-570), комунікативні емоції (-533).

Поєднання пов'язаних емоційних показників «Фон настрою: радість», «Інтерес», «Романтичні емоції», «Радість», «Здивування», «Співчуття», «Комунікативні емоції» є проявами «Конструктивного нарцисизму» та протиставляються шкалам «Гнів», «Пугливі емоції», «Відчуття провини», «Презирство», «Тривожність», «Страждання», «Огида», «Фон настрою: страх», «Акізітивні емоції», «Страх».

- Чинник 3 (% 25,597): гнів (951), радість (-939), естетичні емоції (937), сумний фон настрою (919), співчуття (-821), акізітивні емоції (809), огида (739), гнівливий фон настрою (-720), страх (706), здивування (-581), радість (-550), страждання (542), презирство (533), горе (-522), інтерес (-510).

Поєднання таких емоційних складових: «Гнів», «Естетичні емоції», «Сумний фон настрою», «Акізітивні емоції», «Огида», «Страх», «Страждання», «Презирство» пов'язані між собою і протиставляються комплексу взаємопов'язаних емоцій «Радість», «Співчуття», «Гнівливий фон настрою», «Горе», «Інтерес».

Таблиця 3.5

Матриця повернених компонентів № 2 (група індивідів, в яких були яскраво виражені деструктивні риси нарцисизму).

Матриця повернутих компонентів ^а			
	Компонента		
	1	2	3
Деструктивний нарцисизм	,898	-	-
Інтерес	,565	-,682	-
Огида	,896	-	-

Закінчення таблиці 3.5

Радість	-	-,826	-,526
Презирство	,915	-	-
Здивування	,613	-,783	-
Страх	,852	,514	-
Горе	,879	-	-
Сором	,914	-	-
Гнів	-	,972	-
Відчуття провини	,914	-	-
Романтичні	-	-,811	-
Акзітивні	-	,591	,805
Праксичні	,940	-	-
Глоричні	,909	-	-
Гедоничні	,892	-	-
Альтруїстичні	-,828	-	-,533
Гностичні	,971	-	-
Пугничні	-	,969	-
Комуникативні	-,849	-	-
Естетичні	-	-	,917
Фон настрою: радість	-	-,908	-
Фон настрою: гнів	,728	-	-,672
Фон настрою: страх	,799	,565	-
Фон настрою: сум	-	-	,937
Емоц.збудженність	-,996	-	-
Інтерес2	-,529	-,828	-
Радість2	-	-	-,947
Здивування2	-,768	-	-,634
Страждання	-	,657	,565
Огида	-	,632	,745
Гнів	-	-	,932
Презирство2	-	,811	,537
Тревожність	-	,704	,703
Сором'язливість	,916	-	-
Відчуття провини	-	,811	-
Співчуття	-	-,579	-,815

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

а. Вращение сошлось за 5 итераций.

Первинна обробка повернених компонентів, в групі індивідів з яскраво вираженими деструктивними рисами в структурі особистості:

- Чинник 1 (% 44,438):емоційна збудженість (-996),гедоничні емоції (971),праксичні емоції (940),сором'язливість (916),презирство (915), сором (914),відчуття провини (914),глоричні емоції (909), деструктивний нарцисизм (898), огида (896),горе (879), страх (852), комунікативні емоції (-849),фон настрою: страх (799),здивування (-768), гнівливий фон настрою (728),здивування (613), інтерес (565).

Взаємопов'язані емоційні стани:«Гедоничні емоції» впливають на прояви «Праксичних емоцій»,«Сором'язливоті»,«Презирства»,«Сором», «Відчуття провини», «Глоричних емоцій», «Огиди», «Горя», «Страху», «Гнівливого фону настрою», «Інтереса»та супроводжують «Деструктивний нарцисизм». При цьому «Деструктивний нарцисизм» протиставляється наступному комплексу емоцій:«Емоційна збудженість», «Комунікативні емоції», «Здивування».

- Чинник 2 (% 29,707):гнів (972), пугнічні емоції (969),радісний фон настрою (-908), інтерес (-828), радість (-826), романтичні емоції (-811),презирство (811),відчуття провини (811),здивування (-783),тривожність (704), інтерес (-682),страждання (657), огида (632), акізитивні емоції (591), співчуття (-579), фон настрою: страх (565).

«Гнів»,«Пугнічні емоції» стимулюють прояви наступного комплексу емоцій:«Презирство»,«Відчуття провини»,«Тривожність»,«Страждання», «Огида»,«Акізитивні емоції», «Фон настрою: страх», у теж час вони протиставляються наступним шкалам:«Радісний фон настрою»,«Інтерес»,«Радість», «Романтичні емоції», «Здивування», «Інтерес», «Співчуття».

- Чинник 3 (% 25,830):радість (-947), сумний фон настрою (937), гнів (932), естетичні емоції (917), співчуття (-815),акізитивні емоції (805), огида

(745), тривожність (703), гнівливий фон настрою (-672), здивування (-634), страждання (565), презирство (537), альтруїстичні емоції (-533), радість (-526).

«Сумний фон настрою» та «Гнів» стимулюють прояви «Естетичні емоції», «Акзигітивні емоції», «Огида», «Тривожність» «Страждання», «Презирство» та протиставляються «Радість», «Співчуття», «Гнівливий фон настрою», «Здивування», Альтруїстичні емоції, «Радість».

Таблиця 3.6

Матриця повернених компонентів № 3 (група індивідів, в яких були яскраво виражені дифіцитарні риси нарцисизму).

	Матриця повернутих компонент ^a		
	Компонента		
	1	2	3
Дефіцитарний нарцисизм	-	,558	,823
Інтерес	,551	-,651	-,522
Огида	,898	-	-
Радість	-	-,796	-,575
Презирство	,932	-	-
Здивування	,615	-,769	-
Страх	,851	,519	-
Горе	,858	-	-,508
Сором	,918	-	-
Гнів	-	,979	-
Відчуття провини	,918	-	-
Романтичні	-	-,797	-
Акзигітивні	-	,550	,831
Праксичні	,951	-	-
Глоричні	,890	-	-
Гедоничні	,885	-	-
Альтруїстичні	-,850	-	-,504
Гностичні	,968	-	-
Пугничні	-	,961	-
Комуникативні	-,854	-	-
Естетичні	-	-	,925
Фон настрою: радість	-	-,904	-

Закінчення таблиці 3.6

Фон настрою: гнів	,699	-	-,710
Фон настрою: страх	,802	,563	-
Фон настрою: сум	-	-	,932
Емоц.збудженність	-,993	-	-
Інтерес2	-,529	-,824	-
Радість2	-	-	-,952
Здивування2	-,796	-	-,594
Страждання	,518	,633	,575
Огида	-	,596	,766
Гнів	-	-	,954
Презирство2	-	,785	,567
Тревожність	-	,669	,733
Сором'язливість	,901	-	-
Відчуття провини	-	,797	-
Співчуття	-	-,537	-,842

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

а. Вращение сошлось за 5 итераций.

Первинна обробка повернених компонентів, в групі індивідів з яскраво вираженими дифіцитарними рисами в структурі особистості:

- Чинник 1 (42,371):емоційна збудженність (-993), гностичні емоції (968),праксичні емоції (951), презирство (932), сором (918), відчуття провини (918),глоричні емоції (890), огида (898), здивування (615), страх (851), горе (858) гедоничні емоції (885),комунікаційні емоції (-854), альтруїстичні емоції (-850), фон настрою: страх (802), гнівливий фон настрою (699), здивування (-796), інтерес (-529), страждання (518), інтерес (551).

Поєднання емоційних переживань, таких як:«Гностичні емоції»,«Праксичні емоції»,«Презирство»,«Сором», «Відчуття провини»,«Глоричні емоції»,«Огида»,«Здивування», «Страх», «Горе»,«Гедоничні емоції»,«Фон настрою: страх»,«Гнівливий фон настрою»,«Страждання»,«Інтерес» протиставляються «Емоційна збудженність»,«Комунікаційні емоції»,«Альтруїстичні емоції»,«Здивування»,«Інтерес».

- Чинник 2 (% 29,119): гнів (979), пугнічні емоції (961), радістний фон настрою (-904), інтерес (-824), романтичні емоції (-797), відчуття провини (797), радість (-796), здивування (-796), презирство (785), тривожність (669), інтерес (-651), страждання (633), огида (596), фон настрою: страх (563), дифіцитарний нарцисизм (558), акізитивні емоції (550), співчуття (-537), страх (519).

«Гнів» стимулює прояви «Пугнічні емоції», «Відчуття провини», «Презирство», «Тривожність», «Страждання», «Огида», «Фон настрою: страх», «Акізитивні емоції», «Страх» та супроводжують «Дифіцитарний нарцисизм», при цьому вони протиставляються «Радістний фон настрою», «Романтичні емоції», «Здивування», «Інтерес», «Співчуття».

- Чинник 3 (% 28,510): гнів (954), радість (-952), сумний фон настрою (932), естетичні емоції (925), співчуття (-842), акізитивні емоції (831), дифіцитарний нарцисизм (823), огида (766), тривожність (733), гнівливий фон настрою (-710), здивування (-594), радість (-575), страждання (575), презирство (567), інтерес (-522), горе (508), альтруїстичні емоції (-504).

«Гнів» впливає на прояви наступного комплексу емоційних переживань: «Сумний фон настрою», «Естетичні емоції», «Акізитивні емоції», «Огида», «Тривожність», «Страждання», «Презирство», «Горе» та супроводжує «Дифіцитарний нарцисизм». При цьому «Дифіцитарний нарцисизм» протиставляється «Радість», «Співчуття», «Гнівливий фон настрою», «Здивування», «Інтерес», «Альтруїстичні емоції».

ВИСНОВКИ

Згідно з метою та завданнями дослідження були зроблені наступні висновки:

1. На основі теоретичного аналізу досліджуваної теми можна констатувати, що емоційна сфера, — це цілісне інтегративне утворення, виражене як у внутрішньому (емоційні переживання), так і зовнішньому (емоційні прояви) просторі особистості. Найбільш суттєвою рисою емоцій є їх суб'єктивність.

При цьому недостатньо комплексно вивченою залишається природа взаємозв'язку емоцій (емоційної сфери особистості) з такою актуальною проблемою сучасності, як нарцисичні риси особистості.

Проведення комплексного дослідження даної проблематики (на прикладі особистості студентів) дозволить більш повно з'ясувати способи психокорекційної роботи з емоційними проблемами у індивідів з нарцисичними рисами особистості.

2. В результаті дослідження студентів з різним типом нарцисичних рис в трьох групах учасників були отримані наступні результати.

Для студентів з яскраво вираженими конструктивними рисами нарцисизму характерно:

- Провідними емоціями є емоційна збудженість, здивування, альтруїстична та комунікативна спрямованість емоцій, у той же час їм протиставляється гностична, праксична, гедонічна та глорична спрямованість емоцій, а також переживання презирства, сорому, відчуття провини, огиди, горя, страху, сором'язливості, гніву та інтересу.
- Найбільш вираженими є радісний фон настрою та оптимістичний погляд на життя. При цьому домінуючими емоціями виступають інтерес, радість, здивування, співчуття. Переважає романтична та комунікативна спрямованість емоцій. Прояви гніву, відчуття провини, презирства,

тривоги, страждання, страху та огиди, пугнічна, акізітивна спрямованості не є провідними.

3. У групі студентів з превалюючими деструктивними рисами нарцисизму виявлено:
 - Виражений прояв гедонічних, праксичних, глоричних емоцій, також сором'язливості, презирства, сорому, відчуття провини, огиди, страху, горя та інтересу.
 - Гнівливий фон настрою та песимістичний погляд на життя є найбільш вираженими. Їм протиставляються емоційна збудженість, здивування та комунікативна спрямованість емоцій.
4. У групі студентів з превалюючими дифіцитарними (нерозвиненими) рисами нарцисизму визначено:
 - Домінування проявів гніву, відчуття провини, презирства, тривоги, страждання, огиди та песимістичний, підозрілий погляд на життя.
 - Страх є однією з провідних, фундаментальних емоцій.
 - Дифіцитарні риси сприяють формуванню пугнічної та акізітивної спрямованості емоцій і протиставляються проявам радісного фону настрою, романтичним емоціям, здивуванню, інтересу, співчуттю.
 - Дифіцитані риси обумовлюють сумний фон настрою, а також естетичну та акізітивну спрямованість емоцій. І навпаки: емоції радості, співчуття, здивування, інтересу та гнівливого фону настрою, альтруїстичної спрямованості відчужуються у даній групі студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архишина О.С. Семантическое пространство эмоциональных состояний // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. -1981. -№ 2.
2. Бреелав Г. М. Психология эмоций — М: Смысл: Академия, 2004. — 544 с.
3. Берне Э. Развитие Я концепции и воспитание / Под ред. В.Я. Пилоновского. — М: Прогресс, 1986. -420 с.
4. Бойко В. В. Энергия эмоций. - СПб: Питер, 2004. -474 с.
5. Вилюнас В.К. Основные проблемы психологической теории эмоций// Психология эмоций: Тексты/Подред. В. К.Вилюнаса, Ю.Б.Гиппенрейтер-М: МГУ, 1993. -303 с.
6. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / Под ред. О. И. Овчинниковой. -М: МГУ, 1976. -142 с.
7. Витт Н. В. Личностно-эмоциональная опосредованность выражения эмоций // Вопросы психологии.—1991.—№ 1. С. 95 -107.
8. Вундт В. Очерки психологии // Психология эмоций: Тексты.—М: МГУ, 1984. -285 с.
9. Выготский Л. С. Учение об эмоциях // Собрание сочинений в шести томах. — Т.6. -М: Педагогика, 1984. -536 с.
10. Додонов Б.И. Потребность в «эмоциональном насыщении» как сторона направленности личности человека // Вопросы психологии. — 1970. -№ 1. С. 43 -49.
11. Изард К. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2000.—464 с.
12. Изард К. Эмоции человека-М.: Изд-во МГУ, 1980.-439с.
13. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. -СПб.: Питер, 2002. -725 с.

14. Кабанова М. М., Незнанова Н. Г. Очерки динамической психиатрии: транскультурное исследование. Санкт-Петербург, 2003. -780 с.
15. Клепикова И. Ю. Модель операционализации понятия нарциссизм в пределах психической нормы.:Хабаровск, 2011. – 562 с.
16. Кляйн М. Заметки о некоторых шизоидных механизмах.:1946. – 245 с.
17. Короленко Ц. П. Дмитриева Н. В. Личностные и диссоциативные расстройства: расширение границ диагностики и терапии.: Новосибирск, 2006.- 384 с.
18. Крупное А.И. Динамические черты активности и эмоциональности как основные характеристики темперамента // Психология и психофизиология активности и саморегуляции поведения и деятельности человека: Сб. науч. тр. — Свердловск: Свердл. ГПИ,1989. —101 с.
19. Куликов Л.В. Психология настроения. -СПб.: Изд-во Петерб. ун-та, 1997.-225с.
20. Розенфельд Г. О психопатологии нарциссизма.:1964. - 241 с.
21. Сост. и научн. Редактор С.Ф. Сироткин «Психоаналитические концепции агрессивности»: Тексты; в 2 кн. Ижевск: Издательский дом «Удмуртский Университет», 2004г.- 292с.- 1-я книга
22. Соколова Е. Т. Психология Нарциссизма.:Москва, 2001. - 359 с.
23. Фрейд З. О нарциссизме.:1974. – 257 с.
24. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности.: М. Республика, 1994. - 447 с.
25. Холмс Дж. Проблемы психоанализа.:2002. – 652 с.

26. Шварц- Салант Н. Нарциссизм и трансформация личности. Психология нарциссических расстройств.: М., 2007. – 428 с.